

врахуванням просторових особливостей розподілу тих чи інших чинників. Цікавим питанням є також виявлення аномальних із електорально-географічної точки зору регіонів та дослідження їх ролі у загальнодержавному політичному просторі.

Лише політично активні та центрально зорієнтовані регіони можуть забезпечити цілісність та повноцінність функціонування політичної системи держави. Відповідно, регіональна політика має базуватись на конкретних особливостях тих чи інших регіонів і відповідати політичним запитам їх населення. Лише врахування регіональних особливостей електоральної поведінки населення дасть змогу ефективно планувати і організовувати виборчу кампанію, а також передбачати її результати. Ось чому подальші дослідження електорального виміру політичного простору України є перспективними і мають велике практичне значення.

Література:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократий // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122-134.
2. Голод А. П. До питання про електоральну активність населення регіону (на матеріалах Львівської області) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 2003. – № 2. – С. 75-80.
3. Гудина Ю.В. Активность российских избирателей: теоретические модели и практика // Полис. – 2003. – №1. – С. 112-123.
4. Дністрянський М. С. Україна в політико-географічному вимірі. – Львів. 2000. – 310 с.
5. Миронюк В.М. Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей). Автореф. дис. канд. географ. наук. – Львів, 2002. – 20 с.
6. Хан Є.А. Електоральна географія Криму. Автореф. дис. канд. географ. наук. – Одеса, 1999. – 20 с.
7. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
8. Шишацький В. Б. Деякі територіальні особливості протікання електоральних процесів в Україні на парламентських виборах 2002 року // Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Серія: Географія. – 2003. – Вип. 49.
9. Zarycki T. Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski. – Warszawa: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego IJW, 1997. – 237 с.

Summary:

The paper deals with the peculiarities of electoral dimension of the Ukrainian political space. Besides, the general approaches of the regional electoral studies are also substantiated here.

УДК 911.37

Роман ТЕСЛЮК

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОМПОНЕНТНОЇ СТРУКТУРИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Останніми роками у світі спостерігається стійка зацікавленість науковими дослідженнями, що присвячені проблемам якості життя населення. Українські вчені, зокрема географи, теж почали працювати над певними аспектами цієї проблеми. Проте поруч із тенденцією до усунення розбіжностей у розумінні змісту самої категорії “якість життя”, слід відзначити певну неузгодженість у тлумаченні її компонентної структури та непристосованість існуючих методик оцінки якості життя до регіональних масштабів дослідження. Іншими словами, немає єдиної системи критеріїв, необхідних для регіональної

оцінки якості життя чи деяких конкретних її складових, що знаходять своє вираження в поняттях "людський розвиток" та "рівень життя". Тому в контексті створення методики дослідження якості життя населення на рівні обласного регіону, необхідно проаналізувати вироблені підходи до визначення конкретних складових якості життя.

Фундаментальні дослідження якості життя започатковані вченими Інституту соціального розвитку ООН. Щороку ця організація випускає Звіт про людський розвиток у країнах світу (Human Development Reports). В Україні ініційовані праці із дослідження людського розвитку в розрізі адміністративних областей (О.С.Власюк, С.І.Пирожков [3], Д.О.Ляшенко [6]), опубліковано Звіт про людський розвиток в Україні [12].

Вивченню рівня життя населення України присвячено працю І.І. Проїної [10], теоретичні аспекти цієї проблеми розглядає В.Б. Артеменко [1]. Власне якості життя стосуються праці Н.П. Лебідь [5] та Л.В. Ноздріної [9].

На сучасному етапі розвитку наукових знань про якість життя важливо з'ясувати компонентні складові цієї категорії, тобто ті характеристики (показники), які можна представити як своєрідні індикатори якості життя населення. Поряд з цим вони повинні орієнтуватися на проведення інтегральної оцінки якості життя на рівні обласного регіону, оскільки саме регіональні дослідження є особливо актуальними в контексті збалансованого розвитку територіальної системи.

Сучасні дослідження якості життя започатковані 1970 року створенням вченими Інституту соціального розвитку ООН *індексу розвитку*. Цей показник критикували за вибір у якості критерію розвитку структурні зміни, а не добробут населення. Пізніше з'явилися роботи, які використовували як критерій розвитку ступінь задоволення основних потреб більшості населення або якість життя. Зокрема, створений *індекс фізичної якості життя*, що розраховувався на базі трьох показників: очікуваної тривалості життя після одного року, рівня дитячої смертності і рівня грамотності. 1987 року було розроблено *індекс нестатків*, для розрахунку якого використовувалися показники, які характеризують добробут людей в залежності від їхнього матеріального становища, дитячої смертності, стану здоров'я і суспільного устрою. Для виміру бідності населення 1997 року створено відповідний показник – *індекс бідності населення*. Він відображає нестатки чотирьох основних аспектів життя людини: тривалість життя, стан здоров'я, рівень знань, економічне забезпечення та участь у суспільному житті.

Найбільш вагома спроба інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку країн була реалізована Програмою розвитку ООН (ПР ООН). Згідно з розробленою методикою, кількісним показником, що виражає якість життя населення є *індекс людського розвитку (ІЛР)*. Він об'єднує економічні і соціальні показники, тобто враховує рівень життя населення (показник ВВП на одного жителя), рівень освіти (показники рівня писемності дорослого населення і середньої тривалості навчання) і стан здоров'я населення (показник очікуваної тривалості життя при народженні) [4, с.60-61].

В Україні дослідження людського розвитку в розрізі адміністративних областей здійснено в рамках ПР ООН. У звіті про людський розвиток використовувались наступні критерії, кожен з яких визначався одним чи декількома статистичними показниками: *демографічний розвиток* (показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні та при досягненні 45 років (окремо жінок та чоловіків), коефіцієнт смертності немовлят, сумарний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт сальдо міграції), *розвиток ринку праці* (рівень економічної активності населення, питома вага працівників, що працювали в режимі вимушеної неповної зайнятості, рівень безробіття, питома вага безробітних, що не мають роботи більш як 12 місяців), *освіта* (середня тривалість навчання), *добробут* (витрати домогосподарств, питома вага витрат на харчування в загальній сукупності витрат, середній розмір заборгованості по зарплатні, середня заробітна плата, питома вага доходів від особистого підсобного господарства в сукупних доходах), *умови життя населення* (рівень урбанізації, викиди шкідливих речовин, забезпеченість житлом, питома вага населених

пунктів без всіх видів благоустрою, рівень злочинності), фінансування соціальної сфери регіону (фінансування загальної системи освіти) [12, с.39].

В Національному інституті стратегічних досліджень канд. економ. наук О.С. Власюк розробив власну методіку розрахунку ІЛР як показника якості життя населення в розрізі обласних регіонів. За цією методикою стан гуманітарного розвитку має складну ієрархічну компонентну структуру. Основою людського розвитку є фактична реалізація в суспільстві стратегій, що забезпечують розвиток, безпеку та свободу людини. В свою чергу, можливість реалізації кожної із вказаних стратегій обумовлена відповідно забезпеченістю людськими ресурсами, інтелектуальним потенціалом суспільства та соціально-правовою захищеністю населення. *Забезпеченість людськими ресурсами* залежить від перебігу процесів відтворення населення, а також мобільності, зайнятості та стану здоров'я населення. *Інтелектуальний потенціал суспільства* визначається його духовністю, розвитком науки, освіченістю населення та розвитком інформаційних комунікацій. *Соціально-правова захищеність населення* характеризується його життєвим рівнем, розвитком соціальної інфраструктури, дієвістю правоохоронної системи та розвиненістю інститутів соціального захисту. Для зазначених характеристик пропонується визначений перелік показників, за якими оцінюється фактичний стан людського розвитку регіонів. [3, с.3,9].

Не можна оминати увагою праці канд. геогр. наук Д.О.Ляшенка із цієї проблеми. Складові людського розвитку вчений поділяє на структурні блоки: економічний, екологічний, медичний, демографічний, соціальний та духовний. У кожному із структурних блоків автор виділяє окремі компоненти, які найбільш повно представляють цей блок як складову людського розвитку. В економічному блоці складовими людського розвитку визначені: інвестиційна і податкова політика, зношеність основних виробничих фондів, ресурсо- і енергоємність виробництва; екологічними складовими людського розвитку є: екологічні характеристики середовища та екологічна політика; медичний блок описується медико-екологічними характеристиками населення; складовими демографічного блоку є: демографічні характеристики, трудові ресурси і розселення. Особливо структурований соціальний блок складових людського розвитку. Автор виділяє групи елементів у складі самого блоку – це соціально-структурні складові (елементи задоволення соціально-побутових потреб, елементи з лікувально-оздоровчою функцією, елементи з культурно-виховною і освітньою функцією), соціально-споживчі (рівень задоволеності потреб матеріальними і духовними благами), соціально-політичні (характеристики політичної активності населення, характеристики екологічної активності населення), етнокультурні (особливості етнокультурного середовища) і соціально-стресові (медичні аспекти соціальних стресів, соціально-виробничі аспекти стресів). До духовного блоку складових людського розвитку входять: освітній рівень населення, релігійна активність, характеристики сімейного добробуту, криміногенна ситуація, моральні проблеми в соціумі. [7, с.98].

Окремо виділяються дослідження рівня життя населення. У зв'язку із зміною ідеологічних парадигм в останні роки зміст цієї категорії значно розширився (іноді її прирівнюють до категорії “якості життя населення”, проте зміст “рівня життя” є дещо вузьким). Інтенсивнішими стали й регіональні дослідження рівня життя.

Систему показників рівня життя на рівні обласного регіону розробив канд. економ. наук В.Б. Артеменко, який пропонує виділяти наступні групи статистичних показників: показники грошових доходів і витрат населення; показники забезпеченості населення житлом та іншою власністю; показники забезпеченості населення потужностями соціальної сфери [1, с.169-170].

Канд. економ. наук І.І. Проніна здійснила порівняльну оцінку рівня життя населення України в розрізі обласних регіонів. У компонентній структурі автор виділяє наступні складові (із зазначенням репрезентативних показників): *матеріальний добробут* (середні сукупні витрати, питома вага грошових витрат в сукупних витратах, питома вага незареєстрованих грошових доходів в грошових витратах, питома вага мінімального

споживчого кошику в середніх сукупних витратах, частка витрат на харчування в сукупних витратах, рівень бідності); *зайнятість* (рівень зайнятості, рівень безробіття, коефіцієнт реєстрації безробіття, рівень виробничого травматизму, рівень професійної захворюваності); *здоров'я* (середня очікувана тривалість життя при народженні, коефіцієнт мертворождалих і померлих в перинатальний період, рівень смертності серед чоловіків працездатного віку, коефіцієнт умовного здоров'я, питома вага населення, що вважає свій стан здоров'я незадовільним, індекс збалансованості харчування); *освіта* (охоплення дітей дошкільними закладами, охоплення дітей базовою середньою освітою, питома вага населення з вищою освітою, індекс комплексності викладання в середніх освітніх закладах, частка дітей, що продовжували навчання після 9-го класу); *умови проживання* (питома вага видатків на соціально-культурні заходи, рівень урбанізації, питома вага сімей, що не мають окремого житла, питома вага сільських сімей, що мають житло з мінімумом зручностей, питома вага міських сімей, що мешкають у комфортному житлі); *соціальна безпека* (питома вага тяжких злочинів в загальній кількості, коефіцієнт смертності від суїцидів, рівень застійного безробіття, глибина бідності, коефіцієнт Джині, питома вага осіб, що займалися бродяжництвом (жебрацтвом) в населенні працездатного віку) [10, с.8].

Своєрідне бачення проблеми дослідження якості життя на рівні областей України викладено канд. геогр. наук Н.П.Лебідь, яка розуміє якість життя як аспект соціально-екологічного розвитку території. Компонентну структуру якості життя автор пропонує визначати за допомогою системи факторів. До них належать: сумарний природно-ресурсний потенціал; забруднення навколишнього природного середовища; забезпеченість населення соціальною інфраструктурою та житлові умови; щільність населення та його грошові доходи; основний профіль господарської діяльності; виробничо-територіальна концентрація промисловості; обсяг національного доходу на 1 особу; чисельність населення, що не зайняте у суспільному виробництві; капітальні вкладення на 1 особу; щільність автомобільних і залізничних шляхів; ступінь урбанізованості. Наведена система факторів впливає на формування ознак (критеріїв) якості життя, до яких автор відносить: *демографічну ситуацію, фізичне здоров'я населення, медико-соціальні стреси, споживання населенням продуктів харчування, криміногенну ситуацію, безробіття, стан сімейних взаємовідносин* [5, с.16].

Російський економіст докт. економ. наук В.Н. Бобков пропонує оцінювати якість життя за кожною із його основних сфер. До таких сфер відносяться: трудове життя; сфера розвитку умінь людей; сімейне життя; побут і підтримка здоров'я; життя непрацездатних; дозвілля; оточуюче середовище; життя в екстремальних економічних ситуаціях. Особливу сферу життя людей утворює турбота про майбутнє. Кожна із цих сфер має свої специфічні складові елементи, що потребують якісної оцінки. [2, с.44].

Особливе місце серед наукових праць, присвячених якості життя населення слід відвести працям канд. економ. наук Л.В.Ноздріної. По-перше, це дослідження проведене на рівні обласного регіону. Другим позитивним аспектом роботи є використання екологічних показників. Компонентна структура якості життя, представлена в ній, відзначається деякими особливостями. Складові якості життя представлені через фактори: економічний, соціальний, навколишнього середовища. *Економічний фактор* дезагрегується на три підфактори: виробництво, дохід, безробіття. До *соціального фактору* входять: умови життєдіяльності (демографічна ситуація, житло здоров'я, безпека), потенціал життєдіяльності (освіта, наука, культура), вільний час і свобода волевиявлення. (*Екологічний фактор* на підфактори не розпадається). Під час обчислення узагальнюючого показника якості життя на рівні обласного регіону було виявлено три фактори, що мають найбільший вплив на якість життя. Перший за важливістю фактор названо фактором умов життєдіяльності, доходів і політичних свобод; другий – фактором рівня культури і релігійних свобод; третій фактор – фактор розвитку і екології. При цьому для першого фактору суттєвими, за результатами дослідження, є показники, які характеризують демографічну ситуацію, забезпеченість житлом, здоров'я, злочинність, освіту, доходи та легалізовані об'єднання громадян.

Найбільше навантаження на другий фактор мають показники, пов'язані з культурою та релігією. Інтерпретація третього фактору дає підстави говорити про зв'язки між економічним фактором, дитячою смертністю та фактором навколишнього середовища [8, с.354].

Російські вчені докт. економ. наук В.Садков та канд. економ. наук Л.Грінкевич пропонують суттєво відмінний від наведених підхід до розв'язання цієї проблеми. Якість життя вони розглядають як один із блоків (поряд з економічним зростанням і якістю навколишнього середовища) в структурі глобального критерію гармонійного розвитку цивілізації. Блок "якість життя" складається із об'єктивних і суб'єктивних показників.

До *об'єктивних показників* якості життя (тобто показників рівня життя) відносяться: рівень доходів; рівень споживання продуктів харчування; рівень і якість споживання продовольчих товарів; рівень і якість споживання послуг; рівень і якість забезпеченості житлом; рівень і якість забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури; рівень і якість народжуваності; рівень і якість здоров'я (тривалість життя); рівень і якість освіти; рівень і якість науково-інноваційної діяльності; рівень і якість безпеки особистості (обернена величина від рівня злочинності); рівень і якість зайнятості населення (включно з умовами праці); рівень і якість навколишнього середовища повсякденної життєдіяльності людини; рівень і якість забезпечення прав громадян.

Суб'єктивними показниками є рівень культури громадян; рівень задоволеності громадян умовами життєдіяльності в масштабі країни; рівень задоволеності громадян соціально-психологічними і економічними відносинами на мікрорівні (в сім'ї, на підприємствах і в організаціях); рівень впевненості громадян в майбутньому; стан здоров'я населення; освітньо-культурний рівень населення; економічне становище населення; якість навколишнього середовища. На основі поєднання трьох блоків пропонується розраховувати інтегральний показник – індекс гармонійного розвитку цивілізації [11, с.221-224]. Попри всю привабливість такого підходу, який можна назвати цивілізаційним, практичне застосування його є досить проблематичним, оскільки більшість наведених показників не обліковуються офіційною статистикою.

Отже, при всій неузгодженості підходів до визначення компонентної структури якості життя населення слід відзначити такі загальні тенденції:

- розгляд якості життя як складної категорії, що має системну ієрархічну структуру;
- створення універсальних критеріїв (індексів) якості життя з наступним проведенням порівняльної характеристики регіонів;
- обов'язкова присутність у кожному дослідженні соціальних та економічних компонентів;
- бажання охопити всі сфери життя суспільства у його взаємозв'язку із природою;
- концентрація зусиль на дослідженні регіональних відмінностей в якості життя всередині країни;
- вибір критеріями оцінки конкретних показників, які присутні у офіційних статистичних довідниках.

Звичайно, розмаїття підходів вимагає детальнішої оцінки поставленої проблеми, однак наведений аналіз дає загальні уявлення про існуючі методичні основи вивчення компонентної структури якості життя. Майбутні пошуки слід спрямувати на створення оптимальної методики дослідження якості життя на рівні обласного регіону. Це потрібно робити із повним обґрунтуванням складових якості життя, побудовою ієрархічної структури цих компонентів із врахуванням нових методичних підходів.

Література:

1. Артеменко В.Б. Методи інтегральної оцінки якості життя населення в управлінні регіональним розвитком // Регіональна економіка. – 2002. – №1. – С.166-177.
2. Бобков В.Н. О задачах повышения уровня и качества жизни населения России // Общество и экономика. – 2000. – №2. – С.34-58.

3. Власюк О.С., Пирожков С.І. Індекс людського розвитку: досвід України. – К., Національний інститут стратегічних досліджень, 1995. – 84 с.
4. Економічна і соціальна географія світу: Навчальний посібник / За ред. Кузика С.П. – Львів: Світ, 2002. – 672 с.
5. Лебідь Н.П. Соціально-екологічні аспекти розвитку території (суспільно-географічне дослідження на прикладі України): Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Інститут географії НАН України. – К., 1995. – 24 с.
6. Ляшенко Д.О. Картографічне дослідження людського розвитку в Україні: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.12 / Інститут географії НАН України. – К., 2000. – 20 с.
7. Ляшенко Д.О. Системне картографування соціальних пріоритетів розвитку регіонів України за допомогою ГІС “Людський розвиток” // Картографія та вища школа. Зб. наук. пр. – К., 1998. – Вип. 2. – С.93-99.
8. Ноздріна Л.В. Моніторинг якості життя населення регіону в контексті стратегії сталого розвитку // Україна в ХХІ столітті: Збірник матеріалів доповідей V міжнародного конгресу українських економістів (В 2-х частинах). – Частина 2. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2000. – С.352-355.
9. Ноздріна Л.В. Якість життя населення в перехідній економіці України: Автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.09.03. / Львівська комерційна академія. – Львів, 2001. – 20 с.
10. Проніна І.І. Рівень життя населення України: методи аналізу та напрями підвищення: Автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.09.01. / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2002. – 20 с.
11. Садков В., Грикєвич Л. От индекса развития человеческого потенциала к индексу гармонического развития цивилизации // Общество и экономика. – 2001. – №7-8. – С.220-225.
12. Україна. Людський розвиток. Звіт // Краєзнавство, географія, туризм. – 2000. – №25-28. – С.27-64.

Summary:

Modern approaches to understanding of component structure of the quality of life are being analyzed.